

F I G Y E L Ő

Nietzsche és az új Európa.

Nem hiszem, hogy valaha is meg tudná írni valaki egy kor történetfilozófiáját, ha ezen a kor végső metafizikai elveinek felderítését értjük. Akkor se, ha minden történeti tény világosan áll előtte, s az adatok minden részleteivel rendelkezik, hogy ezekből elvekre következtessen. A történeti valóság egy részét — ha mindjárt szűk körben is — mindenkinek módjában áll látni, de a látás formája és intenzitása a vizsgáló szellemi alkatától függ, s így értékelheti egyik gondolkodó ugyanazt a tényt a pozitívizmus, a másik a szellemtörténet szempontjaiból, még pedig minél mélyebben igyekszik leásni a történet végső alapjaihoz, annál inkább elvész saját szempontjai szövevényében.

Ezt az alapvető tényt kell szem előtt tartanunk, ha korunk történetfilozófiai aspektusait vizsgáljuk. Az a világszerte érzett megdöbbenés, amelyet *Spengler* *Untergangja* kiváltott, egyike volt azon szempontoknak, amely szerint értékelni lehet a történeti jelenségeket, s hogy sötét pesszimizmusa olyan mérhetetlen hatással volt minden gondolkodó emberre azt mutatja, hogy a kor *érzelmi* hangulatát majdnem maradéktalanul tükrözte. Az *anti-spenglerianizmus* részben ellentmondási viszketegségből származott, részben pedig túlságosan irodalmi talajon maradt ahhoz, hogy *Spengler* hatását lerontsa.

Új és más, még pedig mélyből jövő vitális erőkre volt szükség ahhoz, hogy új történeti aspektusok szülessenek meg. A vajudás fájdalmai a pesszimizmusból csak zürzavaros és sötét időkön kereszt-

tül vezethettek el olyan világos cél felé, amely optimista irányelveket is mutathatott. Voltak, akik ezt az átmeneti időszakot végleges állapotnak értékelték, s leszámolva azzal, hogy Európának el kell pusztulnia, szadista buzgalommal kutatták a halálos betegség csíráit. *Ortega y Gasset* szellemesen megírt könyvei ilyen tünetjelenségek. Egyik oldalon az élet-intelligencia, másik oldalon a tömeg-vezér ellentétet felállítva burkoltan ugyan, de végső következtetéseiben *Spengler*nek ad igazat, s nem hisz egy új Európában. Gondolatai annál veszedelmesebbek, mert ragyogó dialektikája, megvesztegető írásművésze tétnnyé tudja avatni képzelődéseit azok szemében, akik egyoldalúan tájékozódnak.

Ortega gondolkodásának alapjait *Nietzsche* tette tudatossá először az európai filozófia történetében. Beteg teste minden idegszálával élet és egészség után vágyakozott, s ebből a mindent elsöprő vágyból született meg gondolkodása, amely az élet abszolút értékelését tartalmazza. Előbb még különbséget tett Apollón és Dionysos között, s ekkor még tudta, hogy a kettő között kiegyenlítődsnek kell születnie — „*Apollo konnte nicht ohne Dionysus leben!*“ —, később már az élet vágya, s ennek történeti kiteljesülése, „a hatalom akarása“ annyira elhatalmasodott benne, hogy az apollóni gondolat, s vele együtt a mult értékelése egészen eltörpült: „jede Vergangenheit ist wert, verurteilt zu werden.“ Egyáltalában nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy *Nietzsche*ből hiányzott a történet iránti fogékonyság, hiszen éppen ő veti a filozófusok szemére, hogy „a történeti érzék

hiánya minden filozófus eredendő bűne.“ Meg kell azonban állapítanunk, hogy Nietzsche is szenvedett ebben az eredendő bűnben, legalább is bizonyos mértékig. Rajongó spekulációiban alábecsülte azokat a tényeket, amelyek a történés folyamában kikerülhetetlenül — majdnem végzettszerűen — érvényesülnek, túlbecsülte viszont azokat, amelyekben úgy látszik, hogy uralkodni tud az ember. Így lett nála az ember, a mostani ember összekötő kapocs a mélység fölött az állat és az Übermensch között. Azt hitte, hogy az emberfölötti ember olyasféle kitegyezészhető valóság, mint Darwin keresztvezett galambjai. Nem biológiai fejlődésre kell gondolnunk, bár Nietzsche-től ez a gondolat sem állt távol, hanem valamiféle titokzatos energiának — mint Schopenhauer metafizikai „akarata“ — a kifejlesztésére. A hatalom növelhető, ez az alapelv bujkál a nietzschei metafizika és történetfilozófia gondolatsoraiban, — növelhető, csak kellőképen kell akarni. Legázolni mindent, összehozni a régi értéktáblákat, s meg-alapítani az új *Herrenmoral*-t, amelynek természetes következménye lesz a tömegek *Herdenmoral*-ja, tehát az *Übermensch* kialakulása és uralma.

Ezzel a gondolattal már el is érkezünk a legaktuálisabb jelen vitakérdéséhez. Igaz-e az, hogy az új Európát kialakító erők ösztönösek, s hogy ezek az erők szükségképpen a hatalom nietzschei értelmezésének bélyegét viselik magukon? A kérdésre — úgy tűnik első pillantásra — nehéz, vagy lehetetlen válaszolni. Ki mérhetné fel mindazokat a tényeket, amelyek éppen a jelen perc történeti keresztmetszetét meghatározzák, s ki biztosít bennünket arról, hogy ezek valóban alapvető elvek?! A

kérdésre már előbb tagadólag feleltünk, s most sincs szándékunkban mást állítani, csupán azt, hogy egyes erők — talán éppen a leglényegesebbek — megtalálhatók, s szellemi szülőanyjuk felismerhető.

Nem kétséges, hogy a *Wille zur Macht* az ősi ösztönök közé tartozik, s az sem kétséges, hogy az ember világa a hatalom eszközeivel alakul át történetté. A jelen története szempontjából csak az lehet vitás, hogy ez a hatalom, illetőleg ennek akarása fokozottabban működik-e, mint egyéb történeti korszakokban, s valóban Sorel erőszak elvévé fajult-e. Akik az utóbbira igennel válaszolnak, azok megfélemlenek az emberi természet alapvető kettőségéről, arról a metafizikai dualizmusról, amely az emberi érzélem első felcsillanásától kezdve befolyásolta a gondolkodást is, a történetet is. Erőszakról csak a test-természet világban lehet szó, amelyet — ha Einsteinnek igaza van itt is, csak bizonyos koordináta-rendszerben — kényszerűen determinálnak a törvényszerűségek. Ha ezeken a jelenségeken a hatalom bármilyen formájával erőt tudok venni, azok vakon engedelmessé válnak nekem. Az ember világa azonban nemcsak kényszerűség, hanem szabadság is. Testével a természeti folyamatok sodrában áll, szellemével azonban egy személyes világba tartozik, ahol kényszerűségnek, ennél fogva a hatalom alkalmazási lehetőségének tere nincs és nem is lehet. Ez a szféra az, amely metafizikai értelemben véve szabad, ez a szféra az, amely kialakítja a történetet, mert az emberen kívüli minden mással csak történik valami, az ember azonban irányítja ezt a történetet.

Éppen a hatalommal! Nietzsche

nem tévedett, mikor a hatalmat történetkonstruáló erőnek látta, csupán ott értelmezte helytelenül szerepét, mikor alapelvnek és nem eszköznek nézte. Hatalom nélkül nincs történet, sőt nyugodtan állíthatjuk Machiavellire és Spencerre emlékeztető analógia alapján, hogy minél teljesebb a hatalom érvényesülése, annál integráltabb az emberi történet, s minél gyengébb a hatalom gyakorlása, annál differenciáltabbá válik. A firenzei jegyző korszaka jó példakat mutatott az utóbbira, korunk pedig az előbbire. Mindez pedig anélkül történt, hogy az emberi természet a legkisebb mértékben is megváltozott vagy átalakult volna, anélkül, hogy szükség lett volna Übermenschekre, amelyeknek nietzschei feladata a morál átalakítása, sőt a régi morál összeűzása. Hiábavaló is volna minden törekvés, amely erre irányulna. A morál túl van minden természeti valóságon. A szellem és nem a természet birodalmába tartozik. Vele szemben minden hatalom és erőszak csődöt mond, minőségi és nem mennyiségi különbség van a kettő között; az egyik az értékek ügylet- (*Sosein*) szférájának a tagja, a másik a valóságok ittlét- (*Dasein*) köréé. Az érték felismerése alázatosságot vált ki belőlünk, amely merőben ellentétes a hatalom gyakorlásának durva erőszakosságával addig, míg fel nem ismerjük, hogy a hatalom eszköz lehet csak az értékek megvalósítására. Nietzsche ott tévedett a hatalom értékelésében, amikor önértéknek nézte azt, ami csak eszközi érték, s következetesen egy nevezőre hozta a természetes embert a szellemi emberrel, a személlyel.

Más kérdés aztán a hatalom elvének történeti gyakorlása. Nem-

csak pozitív, hanem negatív értékek is vannak, s a hatalom egyképpen alkalmas mindkettő megvalósítására, hiszen csak vak és engedelmes eszköz a szellem kezében. Kollektivumokra beállított világunkban a közösségekre való figyellel kell megvizsgálnunk ezt a kérdést. Lehet másképpen is, csak éppen nem értelmes, ha mindenáron ki akarjuk szakítani magunkat a kor szellemi megkötöttségeiből. Az ember elkerülhetetlenül „*zoon politikon*“, s ha alapvető ösztönei között a „*Wille zur Macht*“ is szerepel, ez is szükségképpen a közösség szolgálatára van rendelve, amint ez már a hatalom problémájának logikai elemzéséből is következik, hiszen hatalmat csak ott lehet áhítani és gyakorolni, ahol engedelmeskedő közösségek is vannak.

Nietzsche mereven szétválasztotta egymástól a két közösségalkotó elemet, az urat és nyáját, a vezért és a tömeget. Az egyik Übermensch, a másik rabszolga. Mindent magával ragadó hevületében nem gondolt arra, hogy az emberek alaptermészete azonos, csak éppen képességeik különböznek, tömeget és vezért csak fogalmilag lehet szétszakítani; a kettő nemcsak szorosan összetartozik, hanem egymásba is folyik, nem logikum ez, hanem metafizikum, mint az új Európa története is mutatja.

Mikor egyik modern történetfilozófus, Berdjajev arról beszél, hogy új középkor felé haladunk, a történetfilozófiai tényeknek megint csak egyik aspektusát látja, a közösségek alakítására irányuló erők mindig erősebben jelentkező szerepét. Egész gondolkodása világosan mutatja a nietzschei alapelv szociabilitásra indító jellegét. Észreveszi, hogy az új Európa el-

taszítja magától az individualizmus szabadosságát, s önként alárendeli magát a közösségalkotó erők uralmának, amelyek — szerinte — önmaguktól is létrehozhatnak olyanféle társadalmi egységeket, mint a középkor rendjei voltak. Nem gondol arra, hogy ezek az erők nem is olyan titokzatosak, vagy éppen felmérhetetlenek, mert hiszen pl. a pápaság Európára feszülő hatalmát a vallás szellemi, Nagy Károly vagy a Staufok birodalmát a katonai hatalom alakította ki. A belső társadalmi tagozódásban — főnemesi, lovagi, polgári, stb. rend — a hatalom árnyalatainak különböző minőségei voltak alakító hatással, s hogy éppen ezeket a formákat hozták létre, az a középkori embernek a miénktől eltérő kötöttségeiből magyarázható. Az új Európában a szociabilitás megújult ereje a hatalom újabb öntudatosulásával magyarázható, s minden korban szükségszerűen bekövetkezik ez az állapot — persze más és más külső formákban — amikor akadnak olyan egyéniségek, akik a hatalom gyakorlására ráébrednek a közösséget, s akadnak, akik a kezükbe adott erőket megfelelően gyakorolni is tudják. Egyáltalában nem tételezhető fel, hogy VII. Gergely, vagy IV. Henrik ez a két ragyogó értelem, öntudatlan erőnek engedelmeskedett volna. Pontosan tudták mi a hatalom, s mi az a cél, amelyet el lehet érni vele, csak hogy Gergely pápa eszköznek nézte, Henrik császár pedig célnak, s ez volt a tragédiája, ez a sajátosan nietzschei tévedés. A közösségek fölemelésénél a hatalom mindig eszköze, sohase célja a vezető egyéniségeknek, Carlyle hőseinek, ezek közül is csak azoknak, akik történeti szempontból látni tudnak, s koruk törté-

netfilozófiáját legalább is megérzik. A többi már csak a hatalom gyakorlásának technikájára vonatkozik, s ez valóban változott Machiavellitől, vagy akár Platon Kalliklesétől Bakuninig.

Ha már most azt kérdezzük, hogy lehet-e közvetlen hatást megállapítani Nietzsche gondolatai és az új Európa történeti sorsa között, a kérdésre feltétlenül igennel kell válaszolnunk. Nemcsak azért, mert az új Európa szellemi elitje, tehát a döntő történetformáló erők ismerték és ismerik Nietzschét, hanem azért is, mert Nietzsche gondolatai vajudásukban ragadták meg és tudatosították azokat az erőket, amelyek a század elején még homályosak voltak előttünk. A történet megalkotásában talán több a tudatlan, homályos elem, mint a tudatos, de viszont: ha ezek az elemek felszínre jutnak, fokozott erővel érvényesülnek, s tudatosan irányíthatók azok által, akik erejüket meg tudják mérni. Scheler helyesen mondja ezeket a látókat géniuszoknak. Megelőzik korukat, hogy utódaik teljesértékű történetet formálhassanak a gondolatokból. Nem hiábavaló az emberiség haladásába vetett bizalom, amíg géniuszok vannak és azok felismerhetők. Példájukkal és gondolataik varázsával elpusztíthatatlan életkedvet öntenek az utódokba, akik nyomukon formálják saját történelmüket akkor is, amikor a géniusz teste már a múlté. Nietzsche tévedésekkel teli gondolkodása nem volt hiábavaló. Ellenállhatatlan erővel, s nem utolsó sorban varázslatos dialektikával mutatott rá az élet és hatalom ösztönös összefüggéseire, amelyek még elnyűtt és korhadó korokból is új, duzzadó történetet tudnak formálni, s a most kelet-

kezében levő új Európa ezt a hitet köszöni Nietzschének, de tudja már azt is, amit Nietzsche még nem tudott, vagy nem akart tudni, hogy a hatalom eszköz, s a legalitásból a moralitásba, a természetes embertől a szellemi emberhez kell vezetnie.

BERKY IMRE

Gazdasági kérdések Délkelet-Európában.

Az új Európa egyik legfontosabb kérdése a Balkán-félsziget megnyugtató rendezése. Az idevágó problémák egyik csoportja merően gazdasági jellegű. A termőföldben és természeti kincsekben gazdag félsziget lakossága szegény, termelésük az önellátásnak is csak az alsó fokán elegendő, kivitelről alig lehet szó. Megdöbbentő hiány mutatkozik mezőgazdasági gépekben és eszközökben. A termelés fokozása, a jólét emelése pedig elsősorban az eszközök számától és a szaktudás színvonalának emelésétől függ. Horvátországban például a viszonylag legjobban művelt területen is hét (7) parasztgazdaságra mindössze négy (4) eke jut. Az ország más részén két-három parasztgazdaságra alig jut egy eke. A tulajdonképpeni Romániában még mindig a régi faeke használatos. Csak kevés vaseke áll a művelés szolgálatában; 1937-ben 4.3 millió kiscgazdaságra 2.3 millió eke jutott az ország egész területét figyelembe véve. Szerbiában és Bulgáriában sem lényegesen jobb a helyzet. Albánia földművelését az olaszok nagy ütemben fejlesztik. A Balkánon nincs olyan állam, amelynek ipara elég erős lenne ahhoz, hogy a fejlődés szükségleteit kielégítse. A félsziget szomszédságában azonban Magyarország, Németország

és Olaszország képes elegendő mezőgazdasági eszközt és gépet gyártani, sőt mind a három kivitelre dolgozik. Horvátország, Bulgária, Románia és Németország között 1942. őszén szerződés jött létre, melynek értelmében Németország fokozatosan felszereli a nevezett államokat megfelelő mezőgazdasági gépekkel és eszközökkel.

Magyarország ipari termelésének szinte az egészét jelenleg a belső szükségletek és a hadiipar fejlesztése veszik igénybe. Különösen a visszacsatolt területek gazdasági kiépítése jelent nagy tételt iparunk számára. A magyar ipar óriási fejlődését szemlélteti, hogy pl. 1938-ban a gyáripari munkások által teljesített munkórák száma a hétszázmillió körül volt, az elmúlt évben pedig egy milliárdot is túlhaladta. Az ipari termelésünk értéke 1940-ben négy és fél milliárd pengő volt, 1942-ben meghaladta Nagymagyarország legnagyobb évi széntermelését. A mezőgazdasági termelésünk színvonala is jelentékenyen emelkedik. A mezőgazdasági gépgyártás és a mezőgazdasági ipar fejlődése szinte fokmérője az őstermelés általános emelkedésének. A háború után, amikor a magyar hadiipar is a polgári termelés szolgálatába állhat, nekünk is jelentékeny részünk lesz majd a szomszédos agrár-államok ipari ellátásában. Mezőgazdaságunk is jó úton halad. Parasztságunk magasabb szellemi színvonala képesít bennünket arra, hogy a több tudást, gondot és eszközt igénylő ipari növénytermelés felé fejlődjünk. A minőségi termelés, valamint a természeti viszonyainkhoz szabott optimális gazdálkodás azonban a fejlődés emelkedőjén még hosszú utat jelent számunkra. E téren még igen sok a tennivalónk!